

A lengyel unitariusok és Pseudo-Demetrius.¹

Már háromszáz éve múlt, hogy a Monomachusok trónján egy évig, 1605-től 1606-ig egy titokzatos személyiség ült, kit Pseudo-Demetriusnak neveznek. Mindama rejtélyes személyiségek között, kiket a történelem ismer, az egyik legérdekesebb — s nem csupán ismeretlen fogoly, mint „ama vasrostélyos lovag“, vagy kalandor, mint a portugál Pseudo-Sebastian, mert Demetrius valósággal uralkodott és mint kormányos oly magas szellemet mutatott, mint Nagy Péter csár, csakhogy száz évvel korábban.

Ki volt Demetrius? Nem akarjuk itt ismételni azokat a találgatásokat, miket az ő érdekében tettek. Hogy vajjon Rettenetes Ivánnak volt-e törvénytelen fia, a mint azt Godunow Borys egy II. Rudolffhoz szóló levélben gyanítani látszik; vagy pedig Báthorynak volt a fia, a mint azt Hirschberg véli és a kortársak közül Russow is; vagy pedig Otrepiew Gryszka volt, mint a régi hivatalos történelemírás vélte — e nézetnek hódol most Pierling X. is; vagy pedig egyik sem volt ezek közül? — azt tudni nem lehet.

Egy dolog bizonyos a Demetrius személyiségére nézve — köszönet érte Pierlingnek, hogy felfedezte azt a levelet, melyet Demetrius a pápához intézett — hogy a moszkvai trónkövetelő nagy-orosz volt és nem lengyel, a mint azt némely orosz kutató véli.

A vizsgálódásoknak ilyen állásában minden szál, mely a titok felfedezésére vezethetne, valóban igen becses lenne. Azonban, bár

¹ A folyóiratunk olvasói előtt már nem ismeretlen lengyel történelemírótól, „Protestans egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban“ írójától (I. Ker. Magvető XL. évf. 33—44. lap.) közöljük ez értékes tanulmányt, csaknem egyidejűleg egy Warsóban megjelenő lengyel folyóirattal. — Számunkra azt német nyelven csakugyan egy lengyel nemes, Dr. Janiszewszki Tamás (Galicia) sziveskedett tolmácsolni. *Szerk.*

a kutatóktól Demetriusnak első megjelenéséről közölt tudósítások a lengyel unitariusokkal való összeköttetésének tiszta nyomait foglalják magukban, még arról az időről is, mielőtt a történelmi szintérré kilépett volna, tudomásom szerint még senki nem kísértette meg, hogy a talány megoldását régi arianus lengyel források alapján keresse. Nem talán azért, mert e források a kutatók előtt ismeretlenek voltak. És ez a nyom, a mint azt látni fogjuk, legalább chronologiailag, messzire vezet.

De mindenekelőtt foglaljuk össze a már ismert, de szét-szórt és ki nem használt tudósításokat Demetriusnak az unitariusokhoz és lutheranusokhoz való viszonyáról.

1603 nov. 1.-én szerzett először tapasztalatot Rangoni nuntius a III. Zygmunt királynál való kihallgatáson a Demetrius létezéséről.¹ A király Wiszniowiecki Ádám herezeget hívatta magához, a kinél akkor Demetrius tartózkodott, hogy e dologban előterjesztést tegyen. A király parancsát teljesítve, a herezeg egy emlékiratot nyújtott be s ennek alapján Zygmunt 1604 febr. 15.-én kelt körirattal a nevezetesebb senatorokat felhívta, hogy a Demetrius dolgában mondják el véleményüket. E köriratban² közöltetett a gyermekeknek egy tanító által való megmentése Uglitzban, a gyermekeknek ugyanazon tanító által nevelésbe biztos helyre helyezése, a tanító halála után biztonságért egy szerzetrendbe belépés és végül a Lengyelországba érkezés.

A senatoroknak a királyi körlevélre adott feleletei részint Moszkvában, részint Krakowban találtattak meg. Azok közül a mi ezélunkra a legfontosabb az Ostrogski Janusz krakowi várnagy, katolikus ember, a disunisták híres védője fiának felelete. Janusz herezeg azt írja a királynak, hogy Demetrius előtte ismeretes, hogy a dernany-i kolostorban tartózkodott, de azután Hoszczába ment át, hol „az anabaptistáknak ceremóniáit tartotta“. De ki volt ő, azt a herezeg nem tudja.³

Demetriusnak az arianusokkal való összeköttetését más források is megállapítják. Mindjárt a halála után Rangoni

¹ Pierling *Iz smutnawo wremiani*. Petersb. 1902. loc cit. p. 2.

² Tenze, loc. cit. p. 4—5.

³ Tenze, loc. cit. p. 6; u Hirschberga Dymitr Samozwaniec p. 20.

nuntius egyik hivatalos tudósításában ócsárlással halmozza el (tolvaj, varázsló, eszmadiafia) és hozzá teszi azt is, hogy: „arianus, hitelhagyott“.¹ A moszkvai iratok kifejezetten lutheranusnak nevezik és egyszersmind katolikusnak (!). Herschberg azt a lehetséges felvételt teszi, hogy Demetriust Hojski Gábor, Ostrogski Konstantin hercegnek udvarnagya, egy buzgó arianus, a hoszezai gyülekezet alapítója térítette az arianizmusra. Pierling különböző adatok alapján (melyek másfelől Demetriust Otrepiew Grizskával azonosítják) arra a meggyőződésre jut, hogy Demetrius tartózkodás helyei Lengyelországban, nyilvános fellépése előtt Ostrog, Hoszeza és Brahin voltak (loc. cit. p. 25.). Egy fontos nyom vezet Pierlinget Ostrogski Konstantin hercegnek III. Zygmunthoz 1604 június 12.-ről intézett leveléből, e felvételre, a mely levélben a herceg a királytól kihallgatást kér „Hojski úr és az ő társai számára államügyekben“. Pierling e kérést rejtélyesnek nevezi és azt gyanítja egész pontosan, hogy itt Demetrius ügyéről volt szó. Úgy látszik, hogy ama kevesek közül, a kik a talányt fel tudták volna fedni, az egyik Hojski Gábor, kijowi későbbi várnagy volt. Sajnos, hogy nem lehet tudni, hogy vajjon ez a kihallgatás megtörtént-e.

Végül a Demetrius arianizmusát bizonyítja az eddig közölt forrásokban, az ő rendkívüli theologiai tanultsága, mit bizonyosan nem a kolostorokban szerzett. Pierling megerősíti, hogy Demetrius a pápai primatus, a szentlélek származása, az urvacsora két színben kiszolgáltatása és ehez hasonló kérdésekben tájékozva volt. És éppen ezek a kérdések voltak azok, a melyek a lengyel arianusokat leginkább érdekelték. Demetrius az ó-s különösen az új-szövetségben nagyon jártas, a mi ismét az ő arianus theologiai műveltségére mutat, mivel a mi arianusaink az új-szövetséget fennebb becsülték, mint az ó-t.

Mindazok alapján, a miket fennebb elészámoltunk, kétségtelennek látszik:

1. Hogy Demetrius nyilvános fellépése előtt az arianizmust forma szerint felvette és hogy későbbi életében az arianizmus nyomai meglátszanak. (Érdeklődés a theologiai kérdések iránt.)
2. Hogy Ostrogban és Hoszezában tartózkodott, mielőtt Wisz-

¹ Tenze, loc. cit. p. 22.

niowiecki hercegnél megjelent, és hogy Hojski Gáborral, a későbbi (1621-ben) kijowi várnagygyal közelebb meg nem határozott viszonyban állott.

Demetrius arianismusának titokzatosan elszórt nyomai, mint már mondtuk, különösen azért fontosak, mivel Demetrius életének korábbi, egészen ismeretlen szakait foglalják magukban. Hogyha most azok helyes voltának megállapítására és kiegészítésére a közvetlen forrásokhoz, azaz a régi arianus irodalomhoz fordulunk, semmit se találunk ott. A mit az arianusok magukról és történetükről írtak, semmi említést nem tartalmaz Demetriusról. Sem a „Historia reformationis Polonicae“ Lubienickitől, sem a „Bibliotheca Antitrinitariorum“ Sandiustól — a tisztán theologiai „Bibliotheca fratrum polonicorum“-ot nem is említve, — semmit sem szól e tekintetben. De nem is lehet ezen csodálkozni. A mi arianusaink, kik az „Egyetlen egy Istenben“ hittek, a XVII.-ik száz első felében ezt csak Lengyelországban és Erdélyben teheték veszély nélkül. Egyebütt mindenütt fogház, halál, vagy a mi még a halálnál is rosszabb, revocatio fenyegette. Ezért munkájukat nagy titokban tartották, — s főleg ha az oly fontos politikai dolog körül forgott, mint a nagy keleti monarchia jövő urának az ő hitükre térítése.

Az arianusok belső történetének ismeretére legfontosabb forrás, — a lengyel arianus zsinatok actái, sajnos, elvesztek. A köningsbergi egyetem tanára, Bock Sámuel Fryderyknek még kezében forgottak azok 1786-ban, de ettől az időtől kezdve ez actáknak teljesen nyoma veszett. Mi kerestük azt mindenütt, kerestük az unitarius theologiai facultas könyvtárában is Erdélyben Kolozsvárt, de hiába. Szerencsére a fennebb említett Bock az ő „Bibliotheca Antitrinitariorum“ munkájában (megkülönböztetendő a Sandius könyvétől) kisebb kivonatokat megőrzött a rendkívül fontos anyagból, melyek még a Demetrius-kérdés tekintetében is gyanítani engednek, úgy, hogy ha mi egészben bírnók, ezt a kérdést valószínűleg meg lehetne oldani.

Egy másik forrását az arianusok belső, nem a világ számára szánt irodalmának, az esetlegességnek köszönjük. E forrás a híres arianus theologus, a németeredetű Schmalz Bálint Naplója. Schmalz Bálint Gothában született 1572-ben, később Wojdowskitól az arianusnak megnyerve 1592-től 1598-ig igazgatója volt az arianus iskolának Nagy-Lengyelországban

Szmigelben, azután 1598-tól 1605-ig lelkész Lublinban, s 1605-től haláláig, 1622-ig lelkész a fő arianus egyházközségben, Rakowban. Rendkívül munkás, s Moskorzewskivel, a charkowi lelkészszel, fő szerzője a lengyel testvérek híres kátéjának (Rakow 1606), mely később több kiadást ért. Azonkívül, mivel Schmalz a lengyel állam minden gyülekezetét látogatta, olyan személyiség volt, a ki 1605 körül Lengyelországban az arianus mozgalomnak a közepében állott. Előtte nem titkoltak el semmit az arianusok.

Schmalz Naplója halála után százévvvel nyomtatott ki Zeltner „Historia Crypto-Socinismi Altorfinae quondam academiae infesti (Leipzig 1729) czimű nagy munkájában. (E mű megvan az én könyvtáramban s megtalálható még Zamojski gróf könyvtárában is Warsóban.) E protestans iskolának tanárai közül az egyik arianismussal gyanusított és halála után iratai közt megtalálták Schmalz eme Naplóját, mely Zeltner munkájához mellékletül „ex autographo“ nyomtatott ki.¹ Ez eset mentette meg e megmérhetetlen becsü emléket.

Az említett két forrásból — Bock zsinati actáiból és Schmalz Naplójából Demetriusról új ismereteket vonhatunk ki, melyeket itt közlünk. Első tekintetre talán szűkösök, szegényesek, de mégis figyelemre méltók.

Kezdjük mindjárt a közvetlen forráson, a Schmalz Naplóján. Demetrius és ügyeivel szerző némileg foglalkozik. Demetriusról említést az 1604. év feljegyzései közt találunk „Hic anno (sc. 1604) filius Johannis Basillii, Ducis Moscoviae, Demetrius innotuit, qui per annos 7 delituerat in Monasteriis Ruthenicis“.

Ez a jegyzet két fontos dolgot ad tudtunkra. Mivel Schmalz Naplóját nem sajtó alá irta, semmi oka sem volt arra, hogy az igazságot eltitkolja. Tehát kétségen felül áll, hogy a lengyel arianusok 1604-ben Demetriust a csár valódi fiának tartották. Tovább Schmalz megállapítja azt az időt is, melyet Demetrius a kolostorokban töltött. Mivel tudjuk, hogy Demetrius már 1603-ban Hoszczában² volt, így a kolostorokban 1594 vagy 1595-től 1601, vagy 1602-ig tartózkodhatott. S ha igaz, a mit

¹ Zeltner, loc. cit. p. 1158—1213.

² Hirschberg, Marina Mniszchowna, Lwow 1906. p. 6.

III. Zygmunt a Wiszniowiecki emlékirat alapján a senatorokkal közölt, hogy Demetrius a tanító halála után, a ki őt megmen-tette, kolostorba ment, akkor az a tanító 1595 vagy 1594-ben halt el, vagyis három vagy négy évvel az uglitzi tragoedia után.

1605-ről ezt írja Schmalz (p. 1180): „7. Novembris iter in Moscoviam ingressi ad Demetrium I. I. Morscovius et Twardochleb cum D. Rostek et Luczovio“, és hozzá teszi a tudósítást Marynynak a Demetrius követével Krakowban való lakodalmaról.

Ez a feljegyzés a Demetriushoz való arianus küldöttségről, azt bizonyítja, hogy az arianusok meg voltak győződve, hogy az ő hajdani hittársuk lelkében a korábbi hitet megtartotta. Magáról a küldöttségről eddig semmi tudósítást nem találunk a többi forrásokban. Még visszatérünk erre, mikor e tudósítást a Boecknál talált zsinati acták alapján egy néhány személyiségre nézve, a kik a követségben részt vettek, kibővitjük. Közben megjegyezzük, hogy Schmalznál a követségről szóló tudósítás előtt egy pár sor oct. 2-ra bévezetve, az általános zsinatról való tudósítás. Világos, hogy a követség küldés a zsinaton volt elhatározva.

Demetrius haláláról 1606-ban semmi sincs feljegyezve.

Ezért találjuk az 1607-iki évről (p. 1183.) e följegyzést: „Fama confirmata est de Moscho Demetrio vivo et ad principatum iterum aspirante.“

Ez a főlemlítés nagyon becses, mivel Demetriusnak nagy orosz származását végérvényesen megállapítja és az ő személyét a mi arianusaink kitüntethették, úgy hogy ennek a bizonyítéknak fontos jelentősége van. Demetrius tehát nem volt sem ruthén nemes, a mint azt Kostouarow véli, sem pedig Báthorynak a fia, mint Russow és Hirschberg tartják. Végül 1609-ben végére jut Schmalznál Demetrius története. (p. 1186.)

„Omnia, quae de Demetrio Moscho sparsa erant, quod sc. in vivis esset, vana fuere. Noluit enim nimirum Deus, eum in vivis esse, qui agnitam veritatem tam superciliose respuebat et qui ipsissima superbia superior esse cupiebat.“

E följegyzésben a fennebbieknek megerősítését látjuk Demetrius nagy orosz származását illetőleg, de az egyszersmind megállapítja az arianismustól való elválását is, s Morzkowski és a többiek követségének eredménytelen voltát.

Ha a Schmalznál található Demetriusról szóló tudósításokat összefoglaljuk, azt látjuk:

a) Hogy a lengyel arianusok őt nagy oroszznak tartották és a csár valódi fiának.

b) Hogy meg voltak arról győződve, hogy mert nyilvános föllépése előtt az ő confessiójukhoz tartozott, őket mint uralkodó is támogatni fogja.

c) És hogy ezt a támogatást megnyerjék, küldöttek követséget 1605-ben Moszkvába, minek azonban, mint látszik, nem volt eredménye.

Itt szabadságot veszünk magunknak arra, hogy megjegyezzük, hogy azok a hírek, melyek 1606-ban februáriusban Demetrius katolikus érzelmének őszinteségét illetőleg nyugtalanították Moszkvában Czyrzowski lelkészt, t. i., hogy a lengyel unitáriusok őt confessiójuk buzgó támogatójának tartják¹, valószínűleg ama követségnek Moszkvába érkezéséből kellett hogy keletkezzenek. Hogy e hírek valóságát megtudja, Czyrzowski lelkész kétszer volt kihallgatáson Demetriusnál; de Demetrius a beszélgetést oly ügyesen vezette, hogy minden fölvilágosítást ki tudott kerülni.

Általában nekünk úgy tetszik, hogy a három hit közül, a melyekhez Demetrius egymásután tartozott, a görög, arianus és katolikus közül csak az arianus hitet vallotta valóban. Az arianus hit elfogadására semmi világi indok nem vezette őt, mert az arianusok gyöngék voltak arra, hogy néki segíthessenek. Katolikus azért lett, hogy a Vatikán és III. Zsigmond jezsuitái segítségét magának biztosítsa. De miután célját érte, diplomatikus udvariassággal kitért további kötelezettségei elől és azt mutatta, hogy a görög egyházhoz tartozik, (például a lebergi disunitarius egyháznak ajándékot ad) mivel neki arra a trónon való megerősödés szempontjából szüksége volt. De itt se volt őszinte, a mi leginkább meglátszik a görög klerushoz, s különösen a szerzetesekhez és egyházi szokásokhoz való viszonyából.

Hogy ha most a másik forráshoz, a Bock közölte arianus zsinati iratokhoz fordulunk, csak egy, de igen fontos tudósítást merithetünk azokból a Moszkvába küldött követségre nézve.

A Schmalztól említett négy követségi tag közül Boeknál

¹ Hirschberg, loc. cit. p. 197.

csak egyről, Twardochlebról¹ találunk tudósítást. Twardochleb Matheusz néven először lelkész volt Lublinban, 1615 körül Kisielnoban és még 1640-ben is élt, ámbar 1615-ben már gyenge egészségű embernek tartották. Halála ideje előttünk ismeretlen. Volt egy fia Jerzy, kit az 1640-iki kisielni zsinat Danzigba küldött, hogy ott német nyelvet tanuljon és azután 1645-ben Luslawiebe. (Bock, loc. cit. p. 978—980.)

Matheusz élettörténeténél még fontosabbak azok a részletek, melyeket Bock a Demetriushoz való viszonyáról ad elő (p. 979.)

„Arcana est inter ipsos Socinianos historia, quod Matheusz Twardochlebus famosissimum illum Pseudodemetrium . . . in Polonia . . . educeverit et ipso adeo a consiliis intimis fuerit.“ És tovább miután a Schmalztól vett idézéssel megemlíti az arianus követség elutazását, azt mondja (p. 980.): „Twardochlebus interim post breve commorationis tempus, male cedentibus Pseudodemetrii rebus, occasione Synodi in Polonia celebrandae e Moscovia in Poloniam rediit, sicque mortis periculo semet eripuit, cum paulo post . . . Demetrius . . . vita . . . privatus fuerit.“

E szerint az arianus követség Moszkvában valószínűleg 1606 februáriustól, a mikor Czyrzowski lelkészt nyugtalanságba hozták, ugyanazon év májusáig időzött.

De még fontosabb ránk nézve, hogy Twardochleb Demetriusnak tulajdonképpen tanítója volt, mielőtt Demetrius a nyilvánosság terén fellépett volna, vagyis 1603 előtt. De hol volt akkor ama tanító? Bock erről semmit se szól és mindenesetre Twardochleb akkor még nem volt Lublinban lelkész, mivel a lublini arianusoknak 1605-ig Lubiecki Kristóf és Schmalz Bálint voltak a szellemi vezetői.² Valószínűleg akkor vagy Hoszezában volt tanító, a hol Demetrius tanult, vagy az ostrogi egyházközségben, hol Demetrius korábban tartózkodott, mielőtt Brahina Wiszniowieckihez ment volna.

¹ Csak egy, bár nagyon valószínű feltevést lehet itt tenni, hogy a követségnek egyik tagja Morscoviusz J. J. hoszezai arianus predicator volt, a kinek haláláról Schmalz az 1608-iki följegyzésében szól (Zeltner 1184. l.). E mellett itt két arianus családra kell gondolni és azt megkülönböztetni: t. i. a Morzkowski (Morscovius) és Moscorzewski (Moscovius) családot.

² Cfr. „Zbory i Senatorowie“ p. 112.

Itt legyen szabad egy gyanítást fejezni ki, a mely különben semmiféle forrásra nem támaszkodik.

Mivel kétséges, hogy Demetrius az arianusokhoz csatlakozása előtt a lengyel nyelvet ismerte volna, melynek aránylagos ismeretét először Ostrogban és Hoszczában szerezte meg, fel lehet tenni, hogy az ő tanítója a tanítványnak anyanyelvét, azaz a nagy-orosz nyelvet jól kellett hogy ismerje. De ez esetben az a kérdés áll elő, hogy vajjon Twardochleb nem nagy-orosz száműzött volt-e talán Moszkából? De mit jelentsen, akkor éppen nem orosz neve? A XVI. évszázban a neveket gyakran fordították át a régi nyelvekből vett nevekre és megfordítva. Így Melancthon reformátort Schwarzerd-nek hívták (melan-schwartz, chton-Erde); Pankratiust, a Paniowceben Pilawit-Potockitól alapított híres lutheranus iskola igazgatóját nálunk Föllbingernek hívták (pan-völl); a varsói lutheranus egyházban az első lengyel lelkészt, Artemjust Báthory idejében, vagyis 1581—1583-ban Krzesichleb-nek nevezték (arthos-chleb-Brod) s a többi. Ez az utóbbi változtatás nem valószínű-e Twardochlebre is, és nem volt-e ő, mielőtt az arianismussal megismerkedett, Artemjus szerzetes? Az orosz szerzeteseknek a lengyel arianus egyházközségekhez való ilyen menekvése nem volt ritka eset. Az unitariusok Siellavajának Vlnoban 1622-ben kiadott „Antelenchusában olvassuk: „Budny Simon és Krzyszkowszki Laurentius az ő arianus mérgüket oroszul nyomatták és a pópák közt elszórták . . . Segitettek ebben azok a moskovita barátok is, kiket maga az ördög tanított meg az eretnekségre, a melyért Moszkvában gyanusak voltak és miután a mi országunkba jöttek, az első senatorokat maguknak megnyerték és a ruthenek nagy részét megmérgezték; sokan élnek még azok közül, a kik ismerték őket.“

Nem Hojszki parancsnokra és a mi Twardochlebünkre mutat-e itt a szerző?

De a feltevések nem elég biztos földjét elhagyva, még egy tudósítást kell Twardochlebről megemlítenünk, mely Bocknál található. Bock arról tesz bizonyosságot (p. 908), hogy Twardochleb egy kéziratot: „Itinerarium Moscoviticum“ hagyott hátra, a melyet azonban megtalálni nem tudott. E követség küldés mégis oly fontos volt, hogy a rakowi zsinat 1640-ben Twardochlebet megbizta, „ut historiam profectionis suae Moscoviticae D e m e t -

rium Ozarum litteris concinnaret“ s a munkát kinyomatni határozta.

Sajnos, hogy ez a forrás, melyet Demetrius származására nézve említettünk, a mint látszik, reánk nézve elveszett.

A Boecktól való felemlítése annyit mindenestre bizonyítani látszik, hogy még 1630-ban a lengyel arianusok Demetriust nem tartották „Pseudo-Demetriusnak,“ miért a Pseudo-Demetrius nevet határozatukban nem is használták.

Ez a kicsiny csomagja a Demetriusról eddig némileg ismeretlen tényeknek, melyeket a lengyel arianus források adnak; nekünk úgy tetszik, hogy ezek a tények őt vallási tekintetben élethűen állítják elének.

Történelmi tény, hogy az arianus mozgalomban Lengyelországban a görög egyháznak korábbi hitvallói nagy mértékben részt vettek. Még azok is, a kik mint Ostrogszki Konstatin herceg, halálukig hűk maradtak ez egyházhoz, az arianismus iránt hajlandóságot éreztek. Lehet, hogy az a hitnézet, hogy a szentlélek az Atyától származik, megkönnyítette az átmenetelt. Bizonyos, hogy például Wolyniában a XVII. száz kezdetén egy nagyobb részint arianusokból álló kormányzóság volt; gyűlekezete Wolyniában husz volt az arianusoknak.¹ Mikor Demetrius ily környezetben találta magát, tehetséggel megáldva s a hierarchiától, melynek árnyoldalait hét évi kolostorban tartózkodása alatt megismerte, elidegenedve, örömmel csatlakozott egy oly vallási mozgalomhoz, mely őt szellemileg kielégítette. A lengyel unitariuskoknak nem volt hierarchiájuk; elvetettek minden dogmát, mely nem összhangzott az észszel (a csodát elfogadták, de észszerűtlen dolgokat nem ismertek el), mikor azt vették fel, hogy az emberi értelem s így az ész is kijelentést hoznak elő. Ilyen rationalismus természetesen egy tehetséggel megáldott ifju emberre benyomást gyakorolhatott. És az unitariuskoknak a más hitvallásuakkal szemben való türelmessége még többeket vonzott hozzájuk.

De a mikor azután Demetrius a moszkvai trónt megszerezni akarta, a szegény lengyel hittestvérek semmit sem adhattak neki — legfennebb a Hojski kihallgatását a királynál (a miért folyamodni kellett, mivel akkor Hojski Gábor még nem volt

¹ Cfr. Zbory i Senatorowie.

senator). És a míg bensőleg arianus maradt, Krakóban és a jezsuiták előtt Demetrius a katolikust játszta s Moszkvában a görög vallásut, mivel közvetlen érdekei úgy kívánták. Demetriusnak vallási ekklektizmusa s még inkább az ő nem tiszta vallási szereplése még a kegyes lengyel testvéreket is kihozta türelmükből és Demetrius esetében az Isten büntetését látták azért, hogy ő a megismert isteni igazságot elhagyta.

A nélkül, hogy Demetrius vallási cselekedeteinek erkölcsi értékelésébe bocsátkoznánk, kérdjük, hogy elnyerhette volna-e a trónt a nélkül, hogy az arianismust ne kelljen föleserélnie a katholicismussal. Vajjon maradhatott volna-e csak egy napig is a trónon, hogyha a katholicismustól elfordulva, nem lett volna a görög egyház nyilvános hitvallójává?

A gyanu mégis oly erős volt, hogy egy évvel később meggyilkoltatott mint lutheranus és katolikus.

Bizonyosnak vehetjük, hogy a három hit közül, melyeket Demetrius ismert, egyhez meggyőződésből csatlakozott, mely semmit nem adott neki, az arianismushoz. Ha azt akarnók is feltenni, hogy Hojszki által Ostrogski hercegnek tetszeni igyekezett, ez reá nézve szükségtelen volt, mert a herceg a görög egyházhoz tartozott. Természetesen az ily hitesere — a nem őszinte hitesere — Demetriusnál nem rokonszenves, mit a trónokon oly gyakran látunk. Gondoljunk csak IV. Henrikre és II. Ágostra.

Constructiv összefoglalás.

A Schmalz rakowi arianus lelkész († 1622) Naplójában Demetriusról talált s a Bock arianus zsinat aktáiból Demetriusról, a „Pseudonak nevezettről“ vett tudósítások alapján e tanulmány írója arra a meggyőződésre jut:

1. Hogy Demetrius, miután nyilvános fellépése előtt Lengyelországban az arianismushoz csatlakozott, haláláig az iránt jóindulattal maradt.

2. Hogy a lengyel arianusok meg voltak győződve arról, hogy Demetrius Rettenetes Ivánnak volt a fia.

3. Hogy megbizonyul az a tény, hogy 1604-ben novemberben az arianusoktól követség küldetett ki Demetriushoz Moszkvába, mely ott 1605 februártól májusig időzött.

4. Hogy megbizonyul az a tény, hogy Demetrius a kolostorban 1594-től 1601-ig tartózkodott.

5. Hogy Demetriusnak tanítója és legközelebbi barátja nyilvános fellépése előtt a később lublini arianus lelkész Twardochleb, az elébb talán Artemius szerzetes volt.

St. Pétersbourg 1907. V./26.

MERCZYNG H.

Tanulmányok Luther irataiból.

III.

„*A német nemzet keresztyén nemességéhez.*“

Az első keresztyének közéletéről sem mondhatjuk, hogy az minden tekintetben ideális magaslaton állott. Bármekkora nemesítő és megszentelő erő van a Krisztus evangéliumában, mégsem tudta az embert egy csapásra a bűn rabságából s az önzés bilincseiből megszabadítani. Az evangélium több példát említ annak igazolására, hogy az őskeresztyénység gyülekezeteiben voltak olyanok, a kik csak színlelték a keresztyénységet, a kik külsőleg vallották igazságait, de az életben nem követték parancsolatait. Bármilyen szigorú volt a Jézus vallásának erkölestana, bármilyen határozottan igyekeztek az apostolok és a gyülekezetek többi vezérei az erkölcsi elveket az életben is megvalósítani: mégis voltak egyesek, a kik azokról megfélemedkezve, ellenkezőt cselekedtek.

Azonban, ha mindenben nem is állhatott eszményi magaslaton az első keresztyének közlete: egy tekintetben példát vehetett volna attól a későbbi keresztyénység. Az első keresztyének ugyanis *testvéri közösségben* éltek. A szeretet volt a kapocs, mely őket egy családba fűzte. Ott nem voltak parancsolók és engedelmeskedők. Kezdetben az egyetemes papság elve érvényesült a gyülekezetekben. Az apostolok bizonyos tiszteletben állottak. De ők ezt nem követelték, hanem hűségük és buzgóságuk által kiérdemelték. Tanítottak, feddettek, dorgáltak, vezettek és irányítottak; de isteni jogra, öröklött tekintélyre nem hivatkoztak. Az apostolokon kívül voltak az egyes gyülekezetekben előjárók: presbyterek, episcopusok és diakonusok. De a különböző néven nevezett hivatal nem jelent külön rendet is. Nincsen egyik a másiknak alárendelve. Sőt a munkaköre sincsen